

Tuğçe YAŞA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Doktora Öğrencisi
Muğla/TÜRKİYE
tuğceyasa@gmail.com

AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ, NEF'Î VE ZİYA PAŞA ÖRNEKLEMİNDE ŞAİRLERİN HİCVETMEDE KULLANDIĞI YÖNTEMLER

THE SATIRE METHODS OF POETS IN
THE SAMPLE OF AZMÎ-ZÂDE HÂLEFÎ,
NEF'Î AND ZİYA PAŞA

ÖZ

Biriyle şiir yoluyla alay etme, onu gülünç hâle getirme, yerme mânâsına gelen hicvin amacı, toplumdaki aksak yönleri dikkat çekmek ve onların düzeltilmesini sağlamaktır. Bu amaçla kaleme alınan hiciv tarzı eserlerde şairler yergide bulunurken tahkir, hayvanlara benzetme, abartılı övgü gibi bazı yöntemlerden istifade etmiştir. Araştırmacıların daha önce ortaya koyduğu bu yöntemlere ek olarak makalede “mukayese, çarpıtma, çağrışım, şaka ve alay” da hicvetmede bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Klâsik Türk şiirinin hiciv üstadı olarak kabul edilen Nefî, onu etkileyen ve hazırlayıcısı olan Azmî-zâde Hâletî ve hicvin üslûbuna bir farklılık kazandıran Ziyâ Paşa örneğinde Klâsik Türk şiirinde şairlerin neyi, kimi, nasıl, ne yolla hicvettiği gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azmî-zâde Hâletî, Nefî, Ziyâ Paşa, hiciv, hezl.

ABSTRACT

The purpose of the satire that means mocking someone through poetry, making him/her laughable, criticizing is to draw attention to the degenerate aspects of society and to correct them. In the satirical texts written for his purpose, poets has benefitted from some methods such as contempt, assimilation to animals, exaggerated praise in the process of satirizing. In addition to these methods previously put forward by the researchers, comparison, distortion, connotation, joke and mock were also evaluated as the methods of satirizing in the article. In this study, the contents and forms of satire in Classical Turkish poetry will be revealed in the sample of Nefî who is considered as the satirical master of Classical Turkish poetry, his forerunner Azmî-zâde Hâletî who influenced him and Ziyâ Paşa who gave a difference to satire style.

Keywords: Azmî-zâde Hâletî, Nefî, Ziyâ Paşa, satire, mock.

Atıf@

Yaşa, Tuğçe. “Azmî-zâde Hâletî, Nefî ve Ziyâ Paşa Örneğinde Şairlerin Hicvetmede Kullandığı Yöntemler”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 5, Sayı 10, Bahar 2019, s. 236-258.

Bu çalışmada ele alınan eserlerde, şairlerin hicvederken istifade ettiği unsurlar ortaya konularak Klâsik Türk şiirinde hicvin ne şekilde ortaya çıktığının bir yol haritası çizilecek ve makalenin asıl konusuna geçmeden önce şairler ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Azmî-zâde Mustafa Hâletî, 1570'de İstanbul'da doğar. Genç yaşta müderrislik, kadılık gibi görevlere getirilir, fakat bu görevlerinden çeşitli sebeplerle azledilir. Hayatı göreve getirilme ve azledilme sürecinde seyrederek. Genç yaşta eserler vermeye başlar, daha çok rubâileriyle ünlüdür. Eserleri arasında *Dîvân*, *Sâkî-nâme*, *Rubaiyyât-ı Hâletî*, *Münşe'ât* ve *Mihr ü Mâh*'ın yanında birçok şerh, hâşiye ve ta'likâtı da saymak mümkündür. (İpekten, 1991:348-349)

Azmî-zâde Hâletî'nin hem babasını hem oğlunu kaybetmesi, ruhunda derin yaralar açar. Bunun yanında devrinde toplumun kötüye gitmesi, insanların bozulması da onu karamsar bir ruh hâline sürükler. Bunların birikimi ve patlaması *Hadd-i Mestân* isimli kasideyle Derviş Paşa hicviyesi olarak ortaya çıkar. Derviş Paşa'nın I. Ahmet üzerinde tesiri vardır. Bu yolla mührü ele geçiren Derviş Paşa, önce yetimlerin ellerinden mallarını alır, daha sonra dış ve iç ilişkilerde yanlış politikalar izleyerek devleti zor duruma düşürür. Derviş Paşa, Nâ'imâ ve Peçevî tarihlerinde de daha çok hakaret içerikli kelimelerle anılır. *Fitneci*, *ahmak*, *bed-hûy*, *dü-rûy*, *fodul*, *budala*, *fâsid* vb. ifadeler bunlardan bazılarıdır. Paşa, sonunda boğdurularak öldürülür. (Gedik, 2015:140-145) Şairler, hicivlerini genellikle dîvânlarından ayrı tutar. Bu çalışmada ele alınacak olan hicviye de şairin *Dîvân*'ı içinde yer almaz. Eseri bilim dünyasına Nusret Gedik tanıtır. Hicviye, *Mecmû'a-i Müntehebât-ı Kasâ'id ve Eş'âr* adlı bir mecmuada yer alır. Eser, 80 beyitlik bir kasidedir ve *Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün* kalıbıyla yazılmıştır. Şair, eserini neden kaleme aldığını kasidenin sonlarına doğru arz eder:

*Olup her beyt-i mevzûnı bu nazmun bir 'asâ gûyâ
O haddin bilmeyen bed-meste urdum Hadd-i Mestânı*

diyerek her beytin Derviş Paşa'ya kaldırılmış bir asâ olduğu bildirilir. N. Gedik, çalışmasında Azmî-zâde Hâletî'nin, eserini kaleme alırken kullandığı üslûbun *Dîvân*'ında kullandığından çok farklı ve saldırgan bir üslûp olduğunu, âdeta Nefî benzeri özellikler gösterdiğini söyler. Zaten bu hicviye Nefî'ye *Sihâm-ı Kazâ*'sında ilham olmuş, Nefî aynı vezin ve kafiyeyle Azmî-zâde Hâletî'nin *Hadd-i Mestân*'ına nazire yazmıştır. (Gedik, 2015:147)

Çalışmada eseri incelenecek olan bir diğer şair Nefî'dir. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 1572 olarak tayin edilmiştir. Şair, Erzurum'da doğar. Hayatı hakkındaki bilgiler rivayetlerle

zenginleşmiştir. *Sihâm-ı Kazâ*'dan öğrenildiği kadarıyla şairin babası, küçükken onu bırakıp Kırım Hanı'nın yanına gitmiştir. Babası zengin bir hayat sürerken Nefî'nin hayatı zorluklar içinde geçer. Bu nedenle şair hicvetmeye babasından başlar. Kaynaklarda Nefî'nin iyi bir medrese tahsili gördüğü, Arapça ve Farsçayı iyi bildiği belirtilir. Küçük memuriyetlerde bulunmuştur. Hırçın mizaçlı Nefî, dönemin padişahı Sultan Murad'la da ahablık kurar, fakat bu ahablık onun her daim eleştiren söylemini susturamaz. Yergi oklarından Sultan Murad da nasibini alır. Şairin ölümü hakkında rivayetler bulunsa da bunların pek çoğu dilinin kurbanı olduğunun anlatılmasına yöneliktir. Şairin biri Türkçe biri Farsça olmak üzere iki *Dîvân*'ı ve bir de hiciv türündeki *Sihâm-ı Kazâ*'sı vardır. (Akkuş, 1998:98-101) Nefî devrinde yaşadığı I. Mustafa'ya kaside yazmamıştır. Buradan hareketle şairin samimiyetle takdir etmediği kişileri övmediği, övdüğü kimselerin ise kusur olarak kabul ettiği hâllerini gördüğünde yermekten çekinmediği söylenebilir. (Ocak, 1991:8)

Sihâm-ı Kazâ, 4 kaside, 6 kıt'a-i kebîre, 1 terhib-i bend, 8 kıt'a-i kebîre ve 108 kıt'adan meydana gelmiştir. (Başdaş, 2018:5) Şair, devlet adamları (sadrazam, vezir-i azâm, şeyhülislam vb.), sanatçılar (müziyen, şair, nâsir vb.), bilim insanları ve tanınmış meslekten kimselerin yergisine yer vermiştir. Bazen *cumhur* diyerek topluca eleştiride bulunduğu da görülür. (Akkuş, 1998:104-107)

Çalışmada eseri incelenecek olan bir diğer şair Ziyâ Paşa'dır. O da tıpkı Nefî gibi Erzurumludur. Küçük yaşlarda Arapça ve Farsçayı öğrenir, yine genç yaşta Dâ'ire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemî'ne kâtip olur. Bir müddet sonra Fransızca'yı öğrenir. Avrupa'ya gider. Siyasî rakibi olarak gördüğü Âlî Paşa'yı hicvettiği *Zafer-nâme*'sinin yanında *Eş'âr-ı Ziyâ*, *Rüyâ*, *Arz-ı Hâl*, *Harâbât*, *Verâset-i Saltanat-ı Seniyye Hakkında Mektup*, *Endülüs Tarihi (I-II)*, *Riyânın Encâmı* ve *Engizisyon Tarihi* adlı eserleri bulunmaktadır. (Uçman, 2013:478) Ziyâ Paşa'nın da hayatı siyasî baskılar ve zorluklar içinde geçmiştir. Devrinde Ali Suavî'nin imparatorluk mâliyesini eleştirdiği bir yazıyı *Hürriyet*'te yayımlaması üzerine Âlî Paşa tarafından hedef gösterilerek Londra'da tutuklatılır. Yine Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın baskılarına maruz kalır. Maddî açıdan zorluklar yaşar. (Göçgün, 2001:9-10)

Çalışmada incelenecek olan *Zafer-nâme* kaside, tahmis ve şerh olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. 66 beyitlik medhiye tarzındaki kaside, İzmit mutasarrıfı Fâzıl Paşa'nın ağzından Âlî Paşa için yazılmıştır. Daha sonra bu kaside, Karantina kâtipi Hayri Efendi adında birinin ağzından tahmis edilir. Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa'nın ağzından yapılan tahmîsin şerhi ile de eser tamamlanmıştır. 1866'daki Girit isyanının ve Sadrazam Âlî Paşa'nın, Girit'e muhtariyet vererek problemi

bir oldubitti ile halledip zafer kazanmış bir tavır ile İstanbul'a geri dönüşünün anlatıldığı eser, *tehzîl* sanatının bütün özelliklerini taşır. Ziyâ Paşa 1867'de Paris'te yazmaya başladığı eseri 1870'te Cenevre'de tamamlar. Yazıldığı sıralarda baskı yeri ve tarihi belirtilmeden taş baskısı olarak yayımlanan *Zafer-nâme*, Fikret Şahoğlu tarafından yeni harflerle neşredilmiştir." (Uçman, 2013:478)

Üç şairin de hayatı gözden geçirildiğinde, rakiplerinin varlığı, iktidara karşı sergiledikleri tutum, yaşadıkları sürgün ve memuriyetten uzaklaşmaların ortak olduğu görülecektir. Bu hadiseler, üç şairi de etraflarında husule gelen olayları eleştirmeye itecek, şairlerden kimisi alay ederken kimisi hakaretle tepkisini gösterecektir. Çalışmanın bu aşamasında söz konusu eserler Hasan Çiftçi'nin, "*Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri*" adlı makalesinde ortaya koyduğu yöntemsel model ve tarafımızdan bu yöntemsel modele eklenen yeni başlıklarla değerlendirilecektir.

1. Şairlerin Hiciv Yöntemleri

1.1. Küçümseme (Tahkir)

Hicivci veya mizahçı bir müellifin en çok tercih ettiği yöntemlerden biri tahkirdir. Burada heccav, hicvedeceği kişinin fizikî yapısını ya da makam ve mevkîni küçümser ve hatta onu erdem ve niteliklerinden soyutlayarak itibarını ve değerini kötölemeye ve yok etmeye çalışır. (Çiftçi, 1999:176) Bununla birlikte kişinin soyu da tahkir etmede bir araç olarak kullanılır.

Azmî-zâde Hâletî, 72 millet içinde Derviş Paşa'nın bir dili olmadığını şöyle ifade eder:

*Bu denlü hâl-i erbâb-ı zamânı müşkil olmazdı
Olaydı yetmiş iki millet içre bir zebândânı¹ (141/20)*

Şair, eğer Derviş Paşa'nın yetmiş iki millet içinde dilini konuşan olsaydı, anlaşılması bu kadar zor olmazdı diyerek dünyadaki hiç kimsenin onu anlayamayacağını vurgular. Bir başka beyitte Paşa'nın erdemlerine saldırır. Buna göre Derviş Paşa, imanlı kimselere kötülük edecek kadar dinden sapmıştır:

İşitmiş mü'minün kalbini yıkmak 'arşı yıkmakdur

¹ Çalışmanın bu aşamasından sonra Azmî-zâde Hâletî'den verilen örnekler Nusret Gedik, "Azmî-zâde Hâletî'nin Derviş Paşa Hicviyesi: Hadd-i Mestân" *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.15, İstanbul 2015, s.133-166 künyeli makaleden hareketle ortaya konulacaktır. Parantezdeki birinci rakam varak bilgisini, ikinci rakam ise beyit numarasını ifade etmektedir.

Anunçün yıkmak isterdi kulûb-ı ehl-i îmânı (141/22)

Şair, intikamını bu kez onu tavsif ederek almaya çalışır. Derviş Paşa'nın ağzını tuvalete benzetir, dişleri çürümüştür, ağzını bir açacak olsa dünya halkının tamamı yellendi zannedilir:

*Dehân-ı bed-sözi ammâ ki olmuşdı bed-ender-bed
Meger kim ağzı tahtânî helâdur enfi fevkani (141/40)*

*Gelürdi bûy-ı bed açsaydı ağzın niçe fersahdan
Çürüklükde hemân gönli gibiydi cümle dendânı (142/43)*

Şair, Derviş Paşa ağzını ne zaman açsa fersahlarca uzaktan kötü kokular geldiğini ve bütün dişlerinin çürüklükte gönlününkine denk olduğunu söyleyerek onun gönlünün de ne kadar kokuşmuş olduğunu vurgular.

*Sanurlardı ki dünyâ halkı hep yellendi bir yirden
Dehâmindan gelen bûy-ı bedi kokdukça yârânı (142/44)*

Yine dostları onun ağzından çıkan kötü kokuları alınca dünya halkının hep birlikte yellendiğini sanır diyerek Derviş Paşa'yı küçümser.

Azmî-zâde Hâletî'nin kasidesi incelendiğinde Derviş Paşa'yı en çok tahkir yoluyla hicvettiği görülür. Şair, Derviş Paşa'yı birçok açıdan küçümser. Bu küçümseme dış görünüşle başlar, bazı ahlakî bozukluklara, hain olmasına, görevini iyi bir şekilde yerine getirememesine kadar varır. Bir beyitte:

*Tıraşum yok bana berber getürmen istemem dirdi
Hatâyıla eger yanında ansak Berberistânı (142/62)*

diyerek Derviş Paşa'nın cahilliğiyle alay eder. Onun bir yer adı olan Berberistan'ı duyduğunda tıraşla ilgili bir sohbet geçtiğini zannedeceğini söyleyerek küçük düşürür.

Nef'î de tahkiri çokça kullanan bir heccavdır. Gürci Mehmed Paşa'yı hicvederken onun çene çukurunu, dibi görünmeyen bir tuvalet çukuruyla bir tutar:

*Pür olmuş ol kadar çirk-âb-ı beyni vü dehâniyle
Dibi yok bir helâdur güyyâ çâh-ı zenahdânı ² (K.2/16)*

² Nef'î'den örnek verilen beyitler Cahit Başdaş'ın hazırlamış olduğu *Sihâm-ı Kazâ 'Dil Özellikleri-Metin-Dizin'*, Krite Yay., İstanbul, 2018, künyeli eserden alınacaktır. **K** harfi şiirin kaside olduğunu, **KK** harfleri şiirin kıt'a-i kebîre olduğunu, **KT** harfleri şiirin kıt'a olduğunu, **TB** harfleri ise şiirin terkiib-i bend olduğunu gösterecektir. Parantezdeki ilk rakam şiir numarasına, ikinci rakam ise beyit numarasına karşılık gelmektedir.

Bu beyitten sonra Nefî, Azmî-zâde Hâletî'nin ismini zikrederek onun ilim ve irfanının çok olduğunu söyler (K.2/17) ve bir mısramı eserine dâhil ederek Gürci Mehmed Paşa'nın ağzı, burnu ve boynuyla ilgili hakaret içeren sözler sarf eder. Nefî, Azmî-zâde Hâletî'ye övgüde bulunmuş olsa bile onu da eleştirmekten geri durmaz. Nefî'nin çoğu kaba ve ağza alınmayacak sövgülerinin yanında en hafif hicvi Azmî-zâde Hâletî için yazmış olduğu şu dörtlüktür. (Ünver, 1991:76)

*Bir münâfık kaldı hicve müstehak kim etmedüm
Adını dirdüm eger gâyet de mezmûm olmasa
Sanmanuz kim ana rahm itdüm ya cürmin tuymadum
Anı çokdan hicv iderdüm hicvi de şûm olmasa* (KT. 81/1-2)

Nefî söz konusu dörtlükte yergiyi hak ettiği hâlde hicvinin uğursuz olması dolayısıyla Azmî-zâde Hâletî'yi hicvetmediğini söyler. Şair aşağıdaki beyitte Gürci Paşa'yı eleştirir ve ona bedduada bulunur:

*Ehl-i dil düşmeni dîn yohsulı bir mel'ûnsun
Öldürürlerse eger cân-be-cehennem a köpek* (K.3/13)

Gürci Paşa'nın erdemlerine, ahlâkına ve dinine saldırıda bulunulur. Devam eden beyitlerde onun leşini fillerin çekemeyeceği, çirkin bir deve benzediği söylenir. Şair küçümsemelere devam eder. Kemankeş Âlî Paşa'yı hicvederken, ten rengiyle alay eder. Kendine benzeyen bir damat bulduğunu söyler. Bu noktada onu tavsif ederken *karamtırak* kelimesini sarf eder ve siyah tenli olmayı bir hakaret unsuru olarak kullanır. Bu kılıkla ve dış görünüşüyle sadrazam olmasına ve Bağdat'a hâkim kılınmasına şaştığını belirtir:

*Bu kıyafetle bunun Bağdâd'a hâkim olması
Suhre-i devrân-ı çarh-ı dîn-ı pür nîreng idi* (KK. 7/15)

Yine Etmekçi-zâde'yi eleştirirken onun uğursuz olduğunu hangi savaşa gitse o savaşın kaybedildiğini, (TB. 8/14-15) hattının da kendi şekli gibi kusurlu (TB. 8/27) olduğunu söyler. Etmekçi-zâde'nin dış görüşünü şöyle anlatır:

*O yoluk kaşlar ile ol semeri eğri burun
O 'Acem mâ'isi gözlerle o zirnîhi sakal* (TB. 8/ 47)

Devam eden beyitlerde Nefî de hicvettiği kişiyi aynı Azmî-zâde Hâletî gibi 72 millet içinde bir yere koyamaz. Yine Azmî-zâde Hâletî'nin *gûlyâbanî* teşbihinden istifade ederek Fırsatî'nin gulyabani soyundan olduğunu söyler:

Ne Türk-i Etrâk bir milletde yok hem cinsi hem zâdı

Meger gûlyâbânî ola anunla hem millet (KK.14/2)

Nef'î, bir başka beyitte de yine Azmî-zâde Hâletî ile aynı söyleyişi yakalayarak Derviş Paşa'nın Berberistan'ı berber dükkânı zannetmesi gibi Fırsâtî'nin haysiyeti yenilecek bir şey zannettiğini söyleyerek alay eder, üstelik hayvan yemi olarak kullanılan 'alef, eşek kelimesiyle birlikte anılarak eleştiride hakaret boyutuna ulaşılır:

*Ne Türk idrâki yok iz'ânı yok bir kaltabanî hâr
Yenür sanur 'alef gibi anılsa nâm-ı haysiyyet (KK.14/3)*

Nef'î bunların yanında Gürci Paşa'yı tahkir ederken, "Dîv-i hünsâ (cinsiyeti belli olmayan dev), kancuk div, heykel-i murdar, mel'ûn, hâr-ı ebleh firib, musibet, edebsiz hain, kâfir-i mübhem, cahil, hadsiz, dinsiz, mülevves (kirli)" ifadelerini kullanmıştır. Kemankeş Âlî Paşa'yı hicvederken ise onu "tîre reng (bulanık renkli) ve karamtırak" olarak tavsif eder. Etmekçi-zâde de "zalim, pervasız, mel'ûn, uğursuz, bedbaht, Yahudi, Çingân ve murdar çehrelî" olarak tahkir edilir. Aynı şekilde Bâkî Paşa da şaire göre "Yahudi, uğursuz ve hırsız"dır. Fırsâtî ise "Çingene, bed sîmâ, bed heykel ve şirrettir". Şair, Nev'îzâde ve diğerleri için de "cin suratlı, münafık, müzebzeb (beceriksiz), kirli, cadı, dilencizâde, mel'ûn" gibi ifadeleri kullanarak bu isimleri hicvetmiştir.

Makalede eseri incelenen bir diğer şair, Ziyâ Paşa diğer iki şairden farklı olarak tahkirde bulunurken *abartılı övgü* yolunu kullanır. Âlî Paşa'yı över gibi görünürken aslında yerer. Böylece hicvin üslûbuna da bir orijinallik kazandırmış olur.

*Sıcacık halvet iken cariyelerle yeri
Turfe-gûyâlık ederken geceler bendeleri
Bî-sebeb terk ederek böyle huzûr-ı hazarı
İhtiyâr eyledi bu kışda şu müşkil seferi
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskâl³ (s.240)*

diyerek Âlî Paşa'nın güya fedakârlıklarından bahsedilir. Sefere gitmesini talep eden yokken huzurundan feragat edip kış günü yollara düşmesi alaycı bir şekilde dile getirilir. Burada övülecek bir kahramanlığı olmayan Âlî Paşa halveti bırakıp sefere gitmesiyle övülmeye çalışılır.

Ziyâ Paşa bu kez, Âlî Paşa'nın arkadaş çevresini sayarak etrafında bulunan kimseler üzerinden hicivde bulunur:

³ Ziyâ Paşa'dan örnek verilen dizeler, Önder Göçgün, *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden, Açıklamalı Seçmeler*, KB. Yay., Ankara, 2001, künyeli çalışmadan alınacaktır. Başka çalışmalardan alınan dizeler ise ayrıca belirtilecektir.

*Bezm-i adlinde müsâvî çakıcı tamburacı
Meclisinde bir olur lagutacı usturacı
Tanımaz çizmeci ya losturacı mosturacı
Öyle nazik ki eger şapkalı bir kunduracı
Evine gelse eder tâ kapudan istikbal (s.244)*

böylece Âlî Paşa'nın arkadaşlarını "ayakkabıcılar, çalgıcılar" oluşturur, denilmektedir. Bunun yanında Âlî Paşa'nın içkiye ve bezme düşkün olduğu da anlatılmaya çalışılır. Nitekim *Zafer-nâme*'nin şerh kısmında bu tahmis açıklanırken şöyle denilir:

"(Lagutacı) laguta denilen sazı çalana denir. Bunun da meclise münâsebeti derkârdır. Zirâ akşamları meclisde birkaç kadeh çaktıktan sonra tanbura, laguta dinlenir. Tanbur olursa daha a'lâ ya.." (Apaydın, 2001:143)

Şair, böylece kasidede söylediğini tahmininde genişletmiş, şerh kısmında da konuyu açarak Âlî Paşa'nın yergisine devam etmiştir. İslâmî değerler bakımından içki ve eğlencenin hoş karşılanmadığı düşünüldüğünde, Âlî Paşa'nın toplum tarafından kınanması dilenmiş, onun aksak yönlerine dikkat çekilmiştir. Bunların yanında Ziyâ Paşa, Âlî Paşa'nın soyu hakkında da küçümsemeye bulunmuştur:

"(Son altes) Çok al fes vezninde Fransız lisanında mülûk hükümdârân familyalarına mahsus elkâbdan olup Zât-ı devletleri ma'nâsına imiş... Lâkin Âlî Paşa Efendimiz Bağçe Kapıcısının mahdumu ve Avrupa devletlerinin zu'âfasından olan Devlet-i Aliyye'nin vükelâsından olup hükümdârân familyasından olmadığı hâlde zatına bu lakabu tahsis buyurdu..." (Apaydın, 2001:139)

Bu metinde Ziyâ Paşa, Âlî Paşa'nın Osmanlı hanedanlığından gelmediğini, aksine babasının bir kapıcı olduğunu bu nedenle de *son altes* lakabını kullanmasının komik olduğunu vurgulamıştır. Bunların yanında bütün eser boyunca Âlî Paşa'nın boyunun kısalığı, gözlerinin çapaklı, yüzünün ise orantısız oluşu ile ilgili olarak paşaya hakaret edilir. Ayrıca Âlî Paşa zayıf vücutludur ve yüzü de sivrisineğe benzer. Bunların yanında hırslı, kinci, tembel, yalancı, zalim, kıt akıllı, söz söyleme yeteneğinden yoksun bir hırsız olarak da nitelenir.

Üç şair de ortak olarak hicvettikleri kişiye karşı bir küçümsemeye bulunurlar. Bunu yaparken Azmî-zâde Hâletî ve Nefî hakarete varan ifadelere yer verirken, Ziyâ Paşa hicvini "sözde övgü" nün arkasına gizler. Âlî Paşa'da olmayan vasıfları sıralayarak onu tahkir eder. Üç şair de ortak olarak tahkir ettikleri şahsın vücut özellikleri üzerinden yorumlamalara gider. Hicvedecekleri kimsenin cahilliğiyle

alay ederek dış görünüş, karakter ve aileleri üzerinden hakarete varan bir üslûpla aksak gördükleri noktalara dikkat çekerler.

1.2. Hayvanlara Benzetme

En eski zamanlardan beri heccavların maksatlarını anlatmak için motiflerden istifade ettikleri görülür. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi yerilen kişi ya bir padişah ya da onun gibi güçlü bir şahıstır. Sanatkâr korkar ve hicvini (yahut mizahını) motiflerin arkasına gizler. İkincisi ise yaratılmışların en şerefli olan insan, beslenmek ve üremekten başka meziyeti olmayan hayvanlara benzetilerek aşağılanır. (Çiftçi, 1999:176-177) Çalışmada mukayese edilen üç eserde de hayvan motiflerinin kullanılması ikinci sebeple ilişkilidir. Şairler hicvettikleri kimseleri aşağılamak için hayvanlardan yararlanmışlardır.

Azmî-zâde Hâletî, Derviş Paşa'nın ruhunun köpek leşine girdiğini söyler:

*Girür dirlerdi ervâh-ı habise cife-i kelbe
İkâmet kıldı ol cism içre cânı ana burhânî (141/8)*

Bunun yanında aşağıdaki beyitte Derviş Paşa'yı eşek olarak niteler ve semerinin de para etmeyeceğini söyler:

*Yine hardur mukarrer esb-i tâzînün yirin tutmaz
Çul-i zer-befte girse bir hasır kim kadr-ı pâlânî (142/56)*

Azmî-zâde Hâletî eşek, köpek gibi hayvanların yanında, ejder ve öküz benzetmelerini de muhatabını hicvetmek amacıyla kullanmıştır.

Nefî ise Gürcü Paşa'yı Deccâl'in eşeğine benzetir, o öyle bir devdir ki, fil suratlıdır, heybetli bir beygirdir. Eğer semeri var olsaydı ona Deccâl'in eşeği denilebilirdi:

*Ne dîv efsârı yok bir bârgîr-i fil-peyker kim
Har-ı deccâldür derdüm eger olsaydı pâlânî (K.2/2)*

Nefî, kasidelerinde yalnızca başkalarını değil, kendisini de eleştirir. Bir zamanlar övgüde bulunduğu Gürcü Mehmed Paşa hakkında fikirleri değişince, böyle bir hataya düştüğü için kendisini hicvederek cezalandırır:

*Bana güç gelür ammâ hakîkâtdede adâletdür
Niçün harlık edüp medh eyledüm ben böyle nâdânî
(K.2/40)*

Yine Okçızade'yi eleştirirken eşek ve maymun benzetmelerinden istifade eder:

*Bir uyuz har mülâzımı var kim
Şekli maymûn cengelî görünür (K.10/22)*

Bunların yanında Nef'î, Gürci Paşa'ya, "bârgîr (beygir), fil-peyker (fil suratlî), hâr-ı Deccâl, şekl-i fil-i makûs (ters dönmüş fil), hınzır, ejderha, timsah, koca ayu, kuduz köpek" diyerek hakarete bulunur. Kemânkeş Âlî Paşa ise eşeğe benzetilir. Etmekçi-zâde de "kuduz it, kelb-akûr (ısıran, azgın köpek), şekl-i meymûn" olarak tahkir edilir. Fırsâtî, "har, sarı sırtlan, keçi, köpek sîret", Nev'îzâde ve diğerleri ise "akbaba, tavuk, ördek, leylek, kaplumbağa, akrep, kuzgun, har ve boynuzlu geyik" hayvanlarıyla bir arada anılırlar.

Nef'î bu türden hakaretlerle aşagılamak istediği kimseyi hem karakter hem de şekil bakımından karikatürize ederek onları hayvanlara benzetmiştir. Böylece muhatabın, insanlardan beklenilenin dışında davranışlarda bulunduğu, akıl ve idrak yoksunluğu, nesebinin belirsizliği ve çirkinliği de vurgulanmıştır. (Eren, 2009:42)

Ziyâ Paşa'nın Âlî Paşa'yı över gibi görünüp yerdiği, onu bir eşek yerine koyduğu tahmisi ise şöyledir:

*Olamaz fâris-i ikbâle yürütmek ağreb
Savt-ı gayret ile divâr-ı misâl-i merkeb
Az zemânda şu kadar feyze nedir başka sebeb
Esb-i Devlet bu terakkide gider miydi aceb
Olmasa himmeti mihmîz-zen-i isti'câl (s.243)*

Bu tahmiste Âlî Paşa'nın az zamanda çok iş başarmaya çabalaması bir eşeğin gayreti ile denk tutulmuştur. Bir başka yerde Ziyâ Paşa, bazı kelimeleri iki anlama gelecek şekilde kullanarak muhatabını tahkir eder:

*Aftâba yüzün varsa da vech-i şebahi
Andırır tal'âtı meymûn-ı ferah-nâkı mehi
Anda kıl san'at-ı Mevlâ'ya ser-â-pâ nigehe
Kadd değil kâmet-i matbû'ası bir serv-i sehî
Göz değil çeşm-i dilârâsı yenâbi'-i zülâl (s.243)*

Tahmisin şerhinde şu sözleri sarf ederek okuyucuyu, Âlî Paşa'yı hayvanlarla birlikte düşünmeye itmektedir:

"(meymûn): Çingenelerin oynattığı ma'hûd mashâra hayvân değil, zira o elifle yazılır. Burada yümlü sa'âdetli demektir." (Apaydın, 2001:130)

Ziyâ Paşa burada aynı zamanda *mehi* kelimesi üzerinden de Âlî Paşa'yı ayıya benzetmiştir. Bir başka yerde onu kurbağa ile bir tutar, fakat bunların neredeyse hepsini bu kabil kelime oyunları içinde verir. Şerh kısmında da okuyucuyu yönlendirerek ironinin anlaşılmasını sağlar.

Şairler, hicvettikleri muhataplarını eşek, köpek ve domuz gibi hayvanlara teşbih etme konusunda anlaşmış gibidir. Azmî-zâde Hâletî hicvedeceği şahısları ejder, Merzifon eşeği, Deccâl'in eşeği, böcek, köpek, karga, tilki, çakal, domuz gibi hayvanlara teşbih eder. Nef'î de hicvedeceği kimse için Azmî-zâde Hâletî gibi Deccâl'in eşeği tabirini kullanmanın yanında köpek, maymun, domuz, ayı, beygir, fil, geyik, leylek, tilki, çakal, sırtlan, keçi, sığır, akbaba, kuzgun, baykuş, yarasa, tavuk, ördek, timsah, kaplumbağa, akrep gibi hayvan isimlerini kullanarak duygularını dile getirir.

Ziyâ Paşa ise hayvan benzetmelerini bazen gizli bazen de açıktan yapar. Yılan, eşek ve köpek gibi hayvanları hakaret etmede bir araç olarak kullanır. Onun “seg” (köpek) kelimesinin çoğulu olan *segân* kelimesini *Zafer-nâme*'de *sükkân* yerine kullanması tesadüf değildir. Şair bu kelimeyle “sâkinler, bir yerde ikâmet edenler” der gibi görünürken aslında “köpekler” demektedir. (Göçgün, 1986:26)

1.3. Abartılı Övgü

Şairler ve yazarlar, övdükleri kimseyi hoşnut etmek ve onlardan daha fazla icazet almak için, göğü yere bitıştirdikleri veya yalan uydurdukları zaman, okuyucu bu türdeki methiyeyi okuduğunda gülme hissi duyar ve bu yüzden yazarın, memdûhu alaya aldığı zanneder. Bilhassa şair veya yazarın mizacı da mâlumsa durum daha çabuk kendini gösterir. Meselâ ömrü ayyaşlıkla geçen ve gücü de oldukça sınırlı olan bir yönetici bir müellif tarafından çok abartılı bir şekilde, hatta benzeri görülmemiş bir kahraman ve din koruyucusu olarak gösterilip övülüyorsa bunun doğru olmadığını herkes bilir. (Çiftçi, 1999:179)

Nef'î;

*Bârekallâh zihî kudret-i Hak celle celâl
Nedür ol Türk-i müzevvir suhan-i turfe- makâl*

*Öyle Türkün kasabü's-sebk-ı belâgat yerine
Kef-i destinde ya sirdeste gerekdür ya kavâl*

*Öyle Türkün yaraşur kanda ise yanında
Kîse-i defter-i mâ'nî yerinde eski çuvâl (KK. 11/1-3)*

diyerek Veysi'yi över gibi başladığı şiirin sonlarına doğru aslında onun söz söylemede yetersiz, hünersiz bir kimse olduğunu, sözlerinin bir bakkal dükkanı gibi karmakarışık bir hâlde bulunduğunu bildirir.

Nef'î mübalağa sanatını çok etkili kullanmayı bilmiştir. Ölçsüz olmaktan çekinmeyen Nef'î'nin üslûbundaki kudret, ahenk ve samimiyet okuyucunun hayalini incitmez ve en olmayacak şeyleri olağan gibi gösterir. (Toparlı, 1985:29) Bu sebeple yergide mübalağanın son raddesine varması, en ağır hakaret ve küfürlere şiirinde yer vermesi de tabii olarak görülmüştür.

Ziyâ Paşa ise bu tarz abartılı övgüyü şiirin neredeyse tamamında uygulamıştır. Girit isyanını bastırmada beklenildiği kadar etkili olamayan Âlî Paşa, göklere çıkarılarak aslında tezyif edilmektedir:

*Hak bu kim görmedi âgâz edeli devre felek
Böyle bir feth ü zafer böyle şükûh u iclâl (s.235)*

*Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar
Ne Sikender ne Hülâgu -ne Sezâr ü-Anibal (s.235)*

Âlî Paşa'nın aslında Girit'te başarı elde edemediği herkesin malumudur. Şair, Büyük İskender, Hülâgu Han, Sezar ve Hanibal gibi neredeyse dünyaya hükmetmiş kahramanların bile böyle zafer elde edemediğini söyleyerek Âlî Paşa'yı küçük düşürmüştür. Bir başka beyitte:

*Pâdişâh'ın adı vardır yalnız dillerde
Zâtı'dır taht-ı Hükûmet'de hakikî fa'âl (s.236)*

diyerek Âlî Paşa'nın padişah'tan bile önde olduğu söylenmiş, abartının son raddesine varılarak ifade edilenlerin gerçeklik payının olmadığı okuyucu/dinleyiciye bildirilmiştir.

Azmî-zâde Hâletî'de abartılı övgü yoktur. O, adı geçen şairleri hicvederken daha çok hakarete, küçümsemeye ve küfre başvurur. Ziyâ Paşa'nın abartılı övgüyü diğer iki şaire göre daha sık kullanması, hicve yeni bir bakış açısı getirmesiyle ifade edilebilir.

1.4. Sembolleri Tahrip Etme

Haç, hilal, bayrak ya da herkesçe kabul edilmiş bir şahıs gibi somut semboller bazı grupların birlikteliğini simgeler, fakat bu semboller bazen gerçek amacından saptırılır yahut bir grup çıkarıcı veya despot tarafından kötüye kullanılır. Böylelikle de heccâv için eleştiri malzemesi doğmuş olur. Söz gelimi *adliye sarayının* adalet dağıtmadığını

vurgulamak maksadıyla *cehennem evi* olarak anılması *adalet* sembolünü tahrip etme olarak algılanmalıdır. (Çiftçi, 1999:178)

Azmî-zâde Hâletî'nin aşağıdaki beytinde bu tür bir tahrip söz konusudur:

*Olup bostancıbaşı evvelâ sonra vezîr oldı
Cihân bağıını bozmazdan mukaddem bozdı bostânı*
(141/31)

Osmanlı Devleti'nde yeniçeri ağası (veya onun yerine sekbanbaşı), kaptan paşa, cebecibaşı, topçubaşı ve tersane emminden meydana gelen asayiş sağlamla yükümlü amirlerden özellikle *bostancıbaşı* güvenlikle ilgili önemli sorumluluklar üstlenir. (Yıldız, 2012:240) Azmî-zâde Hâletî *bostancıbaşı* gibi önemli bir asayiş amiri sembolünü tahrip ederek Derviş Paşa'yı hicveder. Onun güvenliği sağlamak yerine bozduğunu dile getirir. Yine:

*Dahı bir böyle kimse varmamışdı Ka'beye hergiz
Varup hac eyleyelden hâcı-i mel'un Karâmânî(142/69)*

diyerek hacılık ve mel'unluğu aynı tamlamada birleştirir. Böylece İslâm toplumundaki güvenilir, kalbi iyilik dolu ve günahattan uzak durmaya gayret gösteren hacı sembolünü tahrip ederek onu hicvetmeye devam eder.

Nef'î, Veysi'yi hicvederken:

*Ki Etmekçi gibi bî-dîni medh etmişdür ol har kim
Ana nisbet denür bu hırsa Eflâtun Şeytânı (K.2/47)*

der. Eflâtun aslında Klâsik Türk şiirinde akıl ve hikmetteki üstâdlığıyla bilinir. Hatta Hz. Muhammed'in "Eflâtun'a lanet etmeyin, muhakkak ki o peygamberlerdendi, fakat kavmi onu bilmedi" dediğine dair bir hadisin varlığından da söz edilir. (Tökel, 2016:334) Buna rağmen Nef'î Eflâtun'u şeytana teşbih ederek insanların yüzyıllardır sembolleştirdiği bir hikmet timsalini tahrip eder. Bu sembol üzerinden Veysi'yi, Etmekçi'yi övmekle suçlar ve onu eşek yerine koyar. Yine Gürci Mehmed Paşa'yı hicvederken:

*Degülem müftî vü monlâ ki beni de har ede
S**erin ben yine anı katı rindem a köpek (K.3/42)*

diyerek müftü ve mollalık sembollerini tahrip eder. Gürci Paşa'nın onları dilediği gibi eşek yerine koyduğunu, onları kullandığını vurgular. Beytin ikinci mısrasında hicvin en ileri derecesine ulaşır ve küfretmekten kendini alıkoyamaz.

Ziyâ Paşa ise:

*Etdi teshîr dirâyetle Şeh-i Devrânî
Yaradı kendisine Saltanât-ı Osmânî
Zâtına dense sezâ Şâh-ı Cihân-ı Sâni
Kendi sultân değil ammâ ki nice sultânî
Maksadı üzre eder bende gibi isti'mâl (s.241)*

tahminde Âlî Paşa'nın efsunlu bir etkiyle devrin neredeyse padişahı olduğunu söyler. Osmanlı saltanatının kendisine yaradığını, sultan olmamasına rağmen sultanı istediği gibi kullanarak maksatlarını gerçekleştirdiğini ifade eder. Osmanlı devletindeki en güçlü isim olan padişahlık rütbesi tahrîp edilerek bu rütbenin bir başkası tarafından yönlendirilebilecek zayıflıkta olduğu hicvedilir. Yine:

*Devlet'e Avrupa emniyet eder mi heyhât
Lûtfedüp eylemese arz-ı kefâlet ol zât
İşte lâzımsa bu da'vâya delil ü isbât
İ'tibârı ile yaptı nice istikrâzât
Yoksa Mâliye işinde görüldü işkâl (s.242)*

diyerek devlet işlerindeki aksaklıklar üzerinde durur. İronik bir dille Âlî Paşa kefil olmasa mâliyenin işlerini yürütemeyeceğini söyler. Bu örnekler üzerinden sembollerini tahrîp etme yöntemiyle genellikle toplumdaki bazı kuruluşların bozukluklarına dikkat çekildiği söylenebilir.

1.5. Tehekküm ve Küfür

Tehekküm ve küfür, hicvin son aşaması olarak görülür. Azmî-zâde Hâletî, Derviş Paşa'ya şu ithamlarda bulunur:

*Bulup dev karısın gûl-i beyâbânî zinâ itmiş
'Aceb mi hâsıl olsa böyle bir bed-asl-ı şeytânî (141/4)*

*Dehân u gabgab u enfine nisbet pâk-idi kat kat
Küs-i murdâr kahpe kîr-i Lûtî husye-i zânî (142/41)*

Bu ithamlarda Lût kavminin yaşadığı hadiselerle telmih yapılarak Derviş Paşa'nın cinsel tercihleri hakkında tahkirde bulunulmuş olur.

Nefî de Gürci Mehmed Paşa'nın, kendisini yok yere görevinden üçüncü kere azletmesine karşılık, hicivde son raddeye varır ve küfre başvurur:

*İbne dellâlî 'aceb kahbe-i mekkâredür ol
Puştdur fâhişedür bâkiredür hem a köpek (K.3/39)*

Nef'î bir başka beyitte Gürci Mehmed Paşa'nın yazıyorum dediği eserlerin bir türlü bitmediğini, tefsirini kimsenin görmediğini anlatırken yine küfre başvurur:

*Kahbe on beş seneyi geçdi ki tefsir yazar
Hiç bir harfîni görmüş mi bir âdem a köpek (K.3/49)*

Nef'î, Fırsâtî'yi de kıyafet yoksulu diyerek aşağılar:

*Kodoşlukdan gına kesb eylemek üzre gidi amma
Kıyafet yohsulı çehre zügürdi nekbetî-sûret (KK.14/27)*

Ziyâ Paşa, Nef'î ve Azmî-zâde Hâletî'den farklı olarak hicvederken küfür ve hakareti ikinci plana alır, fakat az sayıdaki bu ithamları en ağır olan cinstendir. Ziyâ Paşa da diğer şairlerin yaptığı gibi hicivde bulunduğu kişinin cinsel tercihlerini ifşa eder:

“... Kış mevsiminde dâ'imâ mabeyn dâ'iresindeki hamâm sıcacık olmağla velî'ni'met efendimiz orada gâh delikanlı gâh bıyıklı bendeleri ve ba'zen dahi cariyeleri ile eğlenirler.” (Apaydın, 2001:146)

Bunun dışında bir başka bentte geçen *eclâf* kelimesini tarif ederken şu ifadelere yer verir:

“(eclâf) Baldırı çığlak, edebsiz makuleleri ma'nâsına. Arsız, namussuz, hırsız, ibne, pezevenk, ta'yûnci makuleleri eclâftan değildir.” (Apaydın, 2001:146)

böylelikle Ziyâ Paşa okuyucuyu, Âlî Paşa'yı yine bu kelimelerle bir arada düşünmeye itmıştır.

1.7. Mukayese

Şairler hicvettikleri kişileri başka kişi ya da unsurlarla mukayese ederek onları küçük düşürmeye veya kötülemeye çalışırlar. Azmî-zâde Hâletî:

*Gören şekl-i kabîhin düşde hergiz hayra yormadı
Ana nispet perî-sîmâ idi gûl-i beyâbânî (141/3)*

diyerek onun çirkin şeklini düşünde görenlerin rüyalarını hayra yormadıklarını bu sûret yanında gulyabaninin bile periye benzediğini söyler. Böylece gulyabânîye kıyasla Derviş Paşa'nın daha çirkin olduğu kanaatine varılır.

'Aceb üstâd idi hakkâ 'azâb itmekde dünyaya

Zebânî olmaz ol fende anun tıfl-ı sebak-h'ânı (141/15)

diyerek de Derviş Paşa'yı zebânîyle karşılaştırır. Onun neredeyse cehennem bekçiliğinde zebaniye hocalık yapacağını söyler.

Nef'î ise Gürci Paşa'yı hicvederken:

*Sana nisbetle har ender har iken Veysîye
Yaraşur dense har-ı İsi vü Meryem a köpek (K.3/55)*

diyerek Veysî ve Gürci Paşa'yı mukayese eder. İsâ Peygamberin dünyaya gelişi sırasında Herot adlı bir Rum hükümdar vardır, İsâ'nın saltanatını yıkacağından korkar bu yüzden daha çocukken onu öldürmek ister. Meryem bunu öğrenince İsâ'yı bir eşeğe bindirir ve böylece İsâ Mısır'a gider. Daha sonraki yıllarda da İsâ Peygamber yine bir eşeğe binerek dinini yaymaya çalışır (Pala, 2009: 191) Bu kıssa beyitte hatırlatılarak eşekler üzerinden bir mukayeseye girilir. Nef'î aslında hem Veysî'yi hem de Gürci Paşa'yı eşek olmak noktasından eleştirmiş olur. Veysî de eşek olmaktan kurtulamamıştır, fakat kötünün iyisi derecesinde kutsal bir eşek olarak anılmıştır. Yine Nef'î:

*Gerçi zulm etmede baş eğmez idi Deccâla
Rîşi çârûb-ı helâ olur idi Şeytâna (TB.8/62)*

diyerek Etmekçi-zâde'nin Deccal'le kıyaslandığında zalimlikte ondan üstün olduğu söylenir. Bunun yanında Etmekçi-zâde'nin sakalı, Şeytan'ın tuvalet süpürgesi olacak kadar da hakir görülür.

Ziyâ Paşa ise:

*Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde ceneral (s.235)*

diyerek yine abartılı övgüye yer verir. Bir yandan da Âlî Paşa'yı Bonapart'la kıyaslayarak ironi içeren bir üslûpla onu küçük düşürür. Şair, *gerçi* kelimesiyle onun ailesinden general gelmediğini bu yüzden aslında Âlî Paşa'nın da bir orduyu kumanda edecek bir konumda olmadığını ima eder.

1.8. Çarpıtma

Heccavlar bir kişiyi hicvederken asıl konudan saparak başka mevzulara yönelir. Azmî-zâde Hâletî:

*İki kavm idi dâ'im iltifât-ı şûmına mazhar
Ya Türkün müfsidi yâ merdümün bî-'ilm ü 'irfânı (142/64)*

Karâr itmişti anda kande kim var ise bir fâsid

Kapusı gûyiyâ olmuşdı bed-gevherlerün kânı (142/65)

*Tururdı bir cemâ'at muntazır dâ'im ricâ üzre
Hatîbün zartasından az düşerken lutf u ihsânı (142/67)*

diyerek Derviş Paşa etrafında toplanan kalabalığın fesat, cahil ve kötü olduğunu ifade eder. Bu beyitlerde hiciv, Derviş Paşa'dan saparak onun etrafına yönlendirilmiştir. Şairler hicvettikleri kişileri iyice aşağılamak için gerçekleri de kasten çarpıtır. Medhiyelerde gerçeğin dışına çıkılarak övgüye yer verildiği gibi hicviyelerde de bu durumun tam tersi olarak mübalağalı bir yergi söz konusu edilir.

Nef'î ordunun yenilgisini Etmekçi-zâde'nin uğursuzluğuna bağlayarak gerçekleri kasten çarpıtır:

*Evvêlâ şumlugından eyleyeyin bahsi biraz
Gerçi ma'lûmidur ol gösgötürî dünyanun*

*Bunca yıllardır ki seferdeydi o berdâr olası
İşi hiç rast gelür miydi varan paşanun*

*Kankı serdâra karîn oldu ise serhadde
Yedi başın bütün mâlı ile hep anun (K.8/13-14-15)*

diyerek Etmekçi-zâde'nin hangi serdarın yanına yoldaş olarak mücadeleye gitse, onun başını yediğini ve birtakım uğursuzluklara sebep olduğunu iddia eder.

Ziyâ Paşa ise özellikle tahmisin şerhi kısmında kelimelerin açıklamalarını kasten çarpıtır:

“(savt) Kırbaç: Taşralarda vergisini vermeyen ve satılacak şeyi bulunmayan aceze-i ahâliye ma'lûmdur” (Apaydın, 2001:314) diyerek kırbaçın tahmisteki anlamı üzerinde durmak yerine halkın gördüğü zulme dikkat çeker. Böylece tahmisin anlamını başka bir boyuta taşır.

1.9. Çağrışım

Şairler kelimelerin çağrışım gücünden istifade ederek az sözle çok şey anlatmışlardır. Azmî-zâde Hâletî:

*Sirâyet kıldı bûy-ı bed başından cümle a'zâya
Başından kokmak oldu mâhî-i deryâ-sıfât şânı (142/46)*

beytinde *irsâl-i mesel* sanatının çağrışım gücünden istifade etmiştir. Şair, bir işte aksaklığın başta olanlardan kaynaklandığını anlatan bir söz olan

“balık baştan kokar” deyimini kullanarak Derviş Paşa'nın ve etrafındakilerin işlerini iyi yapmadığını vurgulamıştır.

Haluk İpekten, Nef'î'nin düşüncelerini doğrudan ifade ettiğini, onun beyitlerinin altında gizli bir anlamın olmadığını söyler. (2016:78) Sihâm-ı Kazâ'da da kelimelerin ilk anlamı tercih edilmiş, söylenmek istenen fikir başka bir fikrin altına gizlenmeden, doğrudan okuyana/dinleyene aktarılmıştır. Bunun tam tersi olarak birtakım siyasî kaygılar nedeniyle Ziyâ Paşa, kelimelerin çağrışım gücünden oldukça istifade etmiştir.

Çağrışım bazen bir kelimenin başka bir kelimeyi andırması olarak da düşünülebilir. Böylelikle normalde söylenmemiş gibi görülen sözler aslında sarf edilmiş olur. Ziyâ Paşa:

*Verdi Mâliye'ye tedbir-i musîbi bereket
Buldu hep sâye-i lütfunda cihân vüs'ât-i hâl (s.236)*

der. Bu beyitteki *musîb* kelimesi “isabetli” anlamının yanında *musibet* kelimesini de çağrıştırır. Kelimeyi *musîb* anlamıyla düşündüğümüzde beyitte herhangi bir hiciv ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle Ziyâ Paşa, bu kelimeyi *musibet* kelimesini çağrıştırdığı için seçmiştir denilebilir. Yine Ziyâ Paşa tahmisin:

*Çünkü âlâ sözü eyler kötüsünden temyîz
Nutku te'sîr eder olsa da gayetle vecîz
Ehl-i hâcâta olur her sühânı şevk-engîz
Nakd-i va'di ile hem-yân-ı zaruret leb-rîz
Zer-i lütfu ile ceyb-i fukarâ mâl-â- mâl (s.245)*

bendinde ise Âlî Paşa'nın her sözünün şevkle dolu olduğunu söylerken Enderunlu Fazıl'ın yazmış olduğu müstehcen mesnevîyi çağrıştıracak *şevk-engîz* ifadesine yer vermiştir. (Apaydın, 2001:291) Kelimenin bu çağrışımıyla yine Âlî Paşa'nın cinsel tercihleri hususunda tahkirde bulunulmuştur.

1.10. Şaka, Takılma, Alay

Şakacılık ve takılma tezkirelerde “latîfe, hezl, hicv, latîfe-gûy, bezle-gûy, reng-perdâz” gibi ifadelerle karşılanır. Şaka, takılma ve alay kimi şairlerin uygun ortam ve zamanda yaptıkları ya da yapmaktan zevk aldıkları hâl ve vasıfları içine alır. Şaka, müstehcenliğe yönelmez ve karşıdakini incitmez. (Çapan, 2012:110)

Azmî-zâde Hâletî'nin hicviyyesinde en hafif söylemler, Derviş Paşa'nın cahilliğiyle ilgili olanlarıdır:

*Benüm Keyvâna bir hısm yok diyü feryâda başlardı
Eger bir hem-zebânından işitse burc-ı Keyvânı (142/63)*

Nef'î'nin Ganî-zâde ile ilgili yazdığı, müstehcen olmayan nadir kıt'alarından biri şöyledir:

*Ehl-i 'ilmem şâ'irem derse eger İbn-i Ganî
Hôş kabul etdük sözin isbât ederse bî-hilâf
'İlmi var ise niçün tefsiri çıkmaz ortaya
Şâ'ir ise yâ nedür ol yâve şî'r-i pür güzâf (KT. 68/1-2)*

Şair, Ganî-zâde'nin tefsirinin ortaya neden çıkmadığını sorgulayarak aslında onun yazarlığa kabiliyetinin olmadığını vurgulamaktadır.

Ziyâ Paşa da Âlî Paşa'ya:

*Hep te'ennî-i hakîmânedeyler neş'et
Tab'-ı pâkinde eğer varsa cüz'î ihmâl (s.237)*

diyerek onun ağır hareket etmesinin yaratılışındaki küçük bir ihmalden kaynaklandığını söyler ve böylece şaka yollu bir hicivde bulunur.

SONUÇ

Çalışmada mukayese edilen üç şairin de yaşam öyküsünde sürgünlerin, azledilmelerin ve rakiple çekişmelerin olduğu görülmüştür. Aynı zamanda bu şairlerin kendi dönemlerinde, toplumda meydana gelen bozulmaların ve şairlerin kişisel yaşamlarında meydana gelen olumsuz durumların da bulunması âdeta üç şairin hayata bakışında eleştirel bir göze sahip olmasına dayanak oluşturmuş gibidir. Bu eleştirel bakış ve hiciv dili, etrafında olan-bitene karşı kayıtsız kalmama durumu, şairleri hicivlerini içeren eserlerini kaleme almaya sevk etmiştir.

Azmî-zâde Hâletî, Derviş Paşa'dan; Nef'î, devrinin ileri gelen devlet adamları, şairleri, nâsirleri kısacası toplumdan; Ziyâ Paşa ise rakibi olarak gördüğü Âlî Paşa'dan şikâyetçidir. Üçünün ortak özelliği iktidara karşı bir duruş sergilemeleridir. Yanlış olan işleri hicvetmekten geri durmazlar. Bunu yaparken mizaçlarına uygun olarak bazı yöntemlerden istifade ederler. Azmî-zâde Hâletî eleştiri oklarını yönelttiği şahsı, öldükten sonra hicvetmiştir. Bunu yaparken rahat bir söyleyiş göstermiş, sözlerini sakınmamış, hakaret ve küfre başvurmuştur. Nef'î de sert mizacı gereği tahkir, hayvanlara benzetme, hakaret ve küfre dayalı söylemleri benimseyerek toplumun her kesiminden insanı hiç çekinmeden hicvetmiştir. Ziyâ Paşa da bulunduğu konum gereği gizli bir takım kelime oyunları ile Âlî Paşa'yı yerer. Onun

hicvinde diğer şairlerden farklı olarak küfre pek rastlanmaz, daha çok övüyor gibi görünüp yeren bir yapı söz konusudur.

Şairlerin hicivlerinde seçtikleri başlıklar da ilgi çekicidir. Azmî-zâde Hâletî *Hadd-i Mestân* başlığıyla eseri yazmadaki niyetini ortaya koyar. Buna göre sarhoş, yani kendini bilmez Derviş Paşa'ya haddini bildirecektir. Nefî de eserine Sihâm-ı Kazâ “kaza okları” ismini vererek attığı eleştiri oklarının, nerede, kimi yakalayacağını belli olmadığını vurgular. Ziyâ Paşa ise hicvinin ne yöntemle ilerleyeceğini bildiren bir başlık kullanır: Zafer-nâme. Aslında hiç kazanılmamış biz zaferin manzumesini yazmak, Âlî Paşa'yı hicvetmekten başka bir şey olmayacaktır.

Üç şair de hicvederken *tahkir* yöntemini ortak olarak uygulamıştır. Nefî'nin hicvini yazarken Azmî-zâde Hâletî'den etkilendiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim hakaret etmede bile kullandığı mazmunların aynı olduğu görülür. Ziyâ Paşa ise *hayvana benzetme* ve *küçümsemeye* iki şaire yaklaşıp da över gibi görünerek yermesi bakımından orijinaldir. *Abartılı övgü* yöntemini en çok o kullanır. Üç şair de *sembollerini tahrip etmeye*, devletin bazı kuruluşlarının bozukluğunu vurgulamak için başvurmuşlardır. Nefî ve Azmî-zâde Hâletî hicvin en ileri derecesi olan *küfre* şiirlerinde yer vermişlerdir. Tarafımızdan hicvetme yöntemi olarak tespit edilen *mukayesede* ise genellikle kötü şahısların ismi zikredilerek hicvedilen şahsın ondan da kötü olduğu vurgulanır. Yine bir diğer yöntem *çarpıtmada* olaylar gerçeğinden saptırılarak hicve olanak tanınır. *Çağırışım* yoluyla da gerçekte açıktan açığa söylenmeye cesaret edilemeyen hadiseler anlatılır. Ziyâ Paşa'nın bu yöntemden, diğer şairlere göre daha sık istifade ettiği söylenebilir. *Şaka ve takılma* her ne kadar hicvin bir derecesi olarak görülse de şairler bu yolla daha az kırıcı olmaya çalışmışlardır. Özellikle Nefî aksak gördüğü hususları söylemek istediğinde kırmak istemediği şahıslara şaka yoluyla fikirlerini duyurmuştur. Kısaca şairler, yanlış giden işleyişi, hatalı gördükleri kimseleri pek çok yöntemle eleştirmiş, böylece durumlara karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin, Pala, İskender. (1998), "Hiciv", *DİA*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akkuş, Metin. (1998), *Hicvin Ankâları Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yay., Ankara.
- Apaydın, Mustafa. (2001), *Türk Hiciv Edebiyatında Ziyâ Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aytaç, Pakize. (2004), "Hiciv" *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C.3, s.287-291, AKM Yayınları, Ankara.
- Başdaş, Cahit. (2018), *Nef'î, Sihâm-ı Kazâ (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Canım, Rıdvan. (2016), *Dîvân Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Çapan, Pervin. (2012), "XVIII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şaka, Takılma ve Alay Düşkünlüğü Üzerine", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.5, Kış 2012.
- Çiftçi, Hasan. (1999), "Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, s.173-182.
- Devellioğlu, Ferit. (2010), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul.
- Eren, Abdullah. (2009), "Sihâm-ı Kazâ" da Hakaret Unsuru Olarak Hayvanlar", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl:1, S. 2/1, s.28-44.
- Gedik, Nusret. (2015), "Azîmî-zâde Hâletî'nin Derviş Paşa Hicviyesi: Hadd-i Mestân", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.15, İstanbul, s.133-166.
- Göçgün, Önder. (1986), "Tanzimat Devri'nin Bir Hiciv Abidesi: Ziyâ Paşa'nın Zafer-Nâme'si", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Sefad)/Selçuk University Journal Of Faculty Of Letters*, s.1-27.
- _____. (2001), *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden, Açıklamalı Seçmeler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Güven, Feridun Hikmet. (2018), “Hiciv Söyleme Amaçları ve Bu Amacın Hiciv Dili ve Söyleme Tarzını Belirlemedeki Rolü”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII, Hicve Reva Mizaha Mâyil: Güldürücü Metinleri Anlamak*, s.24-51, Klâsik Yayınları, İstanbul.
- İpekten, Haluk. (1991), “Azmi-zâde Mustafa Hâletî”, *DİA*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____.(2016), *Nefî, Hayatı-Eserleri-Sanatı-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Levend, Agâh Sırrı. (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Uçman, Abdullah. (2013), “Ziyâ Paşa”, *DİA*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ünver, İsmail. (1991), “Övgü ve Yergi Şairi Nefî” *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nefî*, AKM Yayınları, Ankara.
- Ocak, Fatma Tulga. (1991). “Nefî ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri”, *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nefî*, AKM Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender. (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Toparlı, Recep. (1985). “Kaside Şairi Nefî”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, ‘Doğumunun Üçyüzdüncü Yılında Nefî’ Haziran, S.140, s.28-29.
- Tökel, Dursun Ali. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Murat. (2012). “Osmanlı Devleti'nde Bir Saray Hapishanesi: 18.-19. Yüzyıllarda Bostancıbası Mahbesi” *Türkiyat Mecmuası*, S.22, C.1, s.239-275.